

УДК 159.98

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИКУЮЧОГО ПСИХОЛОГА)**

**Яцина О.,**  
м.Ужгород

Постановка проблеми. Професіоналізація освіти, підготовка її здобувачів до виходу на конкурентний ринок праці є нагальним питанням вітчизняної освіти. Адже коли мова йде про людиноорієнтований освітній імператив, відповідність підготовки фахівців має бути пропорційною до суспільних потреб і очікувань громадян. Відтак дослідження професійної діяльності особистості стали своєрідним напрямком психолого-педагогічних розвідок. Їх вивченню присвячено чимало наукових праць в царині психології: В.Буткевича, Т.Венедиктової, В.Горбенко, В.Казмиренко, Є.Клімова, Н.Кузьміної, А.Маркової, Г.Мухіної, Л.Орбан-

Лембрик та ін. В психологічній науці ведуться дискусії щодо складових професіоналізму, де виокремлюють: професійну компетентність (М.Бастриков, Б.Дуганов, М.Карапєтова, І.Кривчанський, ін.), професійну майстерність (Н.Бакланова, Т.Венедиктова, О.Деркач, ін.), професійну кваліфікацію (І.Володарська, І.Котлярова, ін.), професійне становлення (О.Фонарьов), професійну відповідність (М.Калашников, Т.Воробйова, ін.). У змісті означеної проблеми окремої уваги заслуговують дослідження психологічного змісту поняття «зрілість» та його видів. Зокрема, особистісної зрілості (К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Божович,

В.Зінченко, С.Максименко, К. Рудестам, О.Штепа, ін.), соціальної (В. Асєєв, В. Давидов, І.Кон, В.Мухина, К.Платонов, А.Реан, ін.), психологічної (Е.Вайнфілд, Т.Карсасєвська, ін.), соціально-психологічної (А.Бодальов), психосоціальної (М.Ремшміт, Х.Томе), професійної зрілості (Д.Стьюпер, Ю.Поваренков, В.Третьяченко, О.Фонарьов, ін.).

Як бачимо, проблематика змісту зазначеного феномену є предметом значної кількості досліджень, в яких визначаються критерії, ознаки, сфери прояву, розглядаються механізми формування соціально-психологічної зрілості. Таким чином, є необхідність уточнення наукових понять, пов'язаних із категорією «зрілість», які, на думку психологів, недостатньо упорядковані.

Враховуючи актуальність та недостатній стан розробки зазначеної проблеми, основна мета статті полягає в аналізі феномену соціально-професійної зрілості з огляду на професійну діяльність практикуючого психолога.

Аналіз наукових досліджень. В багатьох наукових працях підкреслюється, що в процесі становлення особистості як професіонала значущими є такі психологічні утворення як соціальна та особистісна зрілість. Їхню феноменологію досліджували Ю.Гільбух, А.Івашенко, Л.Потапчук, А.Реан, С.Тадеуш, О.Штепа та ін. Власне поняття «особистісна зрілість» є найбільш складним і недослідженим із усіх аспектів зрілості, тому й модель зрілої особистості включає різні компоненти. Зокрема, А.Реан виділяє чотири базові структурні компоненти соціальної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток і позитивне мислення [7]. Л.Потапчук у якості структурних компонентів особистісної зрілості розглядає: відповідальність у різних сферах життєдіяльності, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання, високий рівень реалізованості подій життя [6]. На думку О.Штепи, зрілу особистість визначають: синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії [11; 12].

Розглянемо детальніше базові структурні компоненти соціальної зрілості за А.Реаном. Насамперед, це відповідальність. Психологія особистості розглядає концепцію двох типів відповідальності: 1) особистість вважає відповідальною за все, що з нею відбувається, себе саму (інтернальний локус контролю за Дж.Роттером); 2) особистість схильна вважати відповідальними за все, що відбувається в її житті, інших людей, обставини (екстернальний локус контролю). Зауважимо, в багатьох дослідженнях доводиться, що інтернали є більш впевненими в собі, спокійними, емоційно стабільними, доброзичливими до інших людей, на відміну від екстерналів, які виявляють більшу тривожність, невпевненість у собі, конформність. На нашу думку, відповідальність першого типу спрямовує особистість на самореалізацію в житті як на рівні особистісному, так і професійному. Адже чим більше людина вірить, що її життєва мета залежить від її власних зусиль та здатностей, тим вищим є рівень реалізованості її у житті. Дослідник А.Реан зазначає, що інтернальність (особиста відповідальність) співвідноситься із соціальною зрілістю. Доречно згадати, що Фромм Е. вважав відповідальність, турботу про інших та повагу сукупністю якостей зрілої людини. А В.Франкл

стверджував, що духовність, відповідальність і свобода – це три екзистенціала людського існування. Відтак тільки вільна людина може самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність. Вочевидь, це зріла особистість, спрямована до самоактуалізації [3].

Наступним компонентом особистісної зрілості є терпимість. Реан А. виокремлює два її види: 1) сенсуальну терпимість особистості та 2) диспозиційну терпимість особистості. Перший вид пов'язаний зі стійкістю до впливів соціального середовища, послабленим реагуванням на який-небудь несприятливий фактор за рахунок зниження чутливості до його впливу. За основу диспозиційної терпимості взято інший механізм – установки особистості, її система стосунків до людей, до себе, до життя, тобто особистість виявляє терпимість до соціальних змін, впливів. Звідси саме диспозиційна терпимість є складовою соціальної зрілості особистості, в ній виявляється позитивне мислення у відношенні до світу [3].

Мета нашого дослідження полягала у розкритті сутності актуальних проблем соціально-професійної зрілості майбутніх практикуючих психологів.

Виклад основного матеріалу. На думку більшості дослідників, особистісна зрілість включає такі компоненти як відповідальність у різних сферах життєдіяльності, позитивне ставлення до себе, терпимість, встановлення глибоких контактів з людьми, потребу у саморозвитку, прагнення до максимально повної самореалізації, наявність власної життєвої філософії. Разом з тим, автори підкреслюють взаємообумовленість та взаємодію компонентів особистісної зрілості. Таким чином, провідною характеристикою особистості, що забезпечить її професійну успішність, вважаємо високий рівень розвитку соціальної зрілості. В науковій літературі немає єдиного підходу до тлумачення поняття «професіоналізм особистості», тому воно ототожнюється з професійною придатністю (сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення певної ефективності в тому чи іншому виді діяльності); використовується як синонім до поняття «майстерність» (професійні знання, уміння, навички); як професійне самовизначення, як психологічна готовність, самовдосконалення. Аналіз джерел дозволяє виокремити характеристики соціально-професійної зрілості:

- в процесі формування соціально-професійної зрілості виникає утворення ідентичності «Я-професіонал»;
- соціально-професійна зрілість характеризується наявністю таких рис особистості як відповідальність, децентрація, глибина переживань, життєва філософія, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність;
- соціально-професійна зрілість є показником професійної та соціальної компетентності, яка проявляється у вигляді адаптованості, психологічної гнучкості, чіткої спрямованості та ідентичності особистості;
- соціально-професійна зрілість характеризує високий рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів [5; 8; 9; 12].

Без сумніву, результати теоретичних напрацювань сприяють комплексному розгляду соціально-професійної зрілості як психологічної категорії. На нашу думку,

важливим у змісті даної теми є формування позитивного Я-образу практикуючого психолога.

Аналіз формування особистості професіонала дає змогу дослідити Я-образ не тільки на рівні його змісту і структури, але й у його динаміці. Динаміка образу зумовлює якісний розвиток його структури, формування психічних утворень, що становлять прояв дії цілеспрямованих зусиль щодо зміни себе як особистості. Тому важливим є розуміння поняття психологічної готовності до діяльності, висунуте М.Дьяченком та Л.Кандибовичем (1976), яке являє собою виявлення суті властивостей і стану особистості. За їх уявленням, психологічна готовність включає в себе і запас професійних знань, умінь і навичок і рис особистості. Отже, змістом психологічної готовності до професійної діяльності є формування інтегральних характеристик особистості.

Більш глибоке розуміння проблеми професійної готовності знаходимо у працях В.Давидова, Г.Костюка, де виділяються два підходи: діяльнісний та індивідуально-особистісний. Діяльнісний підхід детермінується професійною поведінкою особистості і не тільки розвиває відповідні їй навички, вміння, формує окремі функціональні системи, впливає на своєрідність психічних процесів, але й творить особистість загалом, її професійні риси та професійну типологію [1]. Індивідуально-особистісний підхід розглядає конкретну особистість у процесі здійснення нею професійної діяльності. Очевидно, в даному випадку домінантою є сама особистість – Я – «професіонал» як творча індивідуальність, що орієнтована на задоволення вищих гуманістичних потреб – самоактуалізацію. За А.Маслоу, самоактуалізація – це відчуття своєї внутрішньої природи, це постійний процес розвитку свого потенціалу. Безперечно, що в діяльності практикуючого психолога він стає метапринципом, позаяк синтезує індивідуальну потребу особистісного професійного зростання із реальною практикою – життєвою ситуацією суб'єкта інтеракції в процесі психодіагностичної чи психокорекційної роботи. Потреба у саморозвиткові, спрямованість на самовдосконалення і самореалізацію – це одночасно показник особистісної та соціальної зрілості особистості й шлях до професійної зрілості.

В даному сенсі особливе значення має спрямованість особистості на саморозвиток, головними векторами якого, на наше переконання, є свобода в професійному самовизначенні (спеціалізація у конкретному напрямку психології: психоаналізі, гештальтпсихології, системній сімейній психології, психодрамі тощо), формування індивідуального стилю діяльності та розширення сфери прикладання своїх можливостей як психолога-викладача, психолога-дослідника.

Певна річ, у процесі розвитку особистості відбувається постійне уточнення змістових та структурних компонентів образу Я – «професіонала». На підставі аналізу та синтезу багатовимірної концепції розвитку особистості В. Моргуна, особистісно-діяльнісної концепції Г. Костюка і вчинкової концепції В. Роменця в психологічний аналіз Я – «професіонала» включено наступні структурні компоненти:

- орієнтації в професійній кар'єрі, що реалізуються протягом всього життєвого шляху особистості професіонала;

- домінуючі емоційно-вольові переживання;
- змістовні професійні центрації особистості;
- рівні професіоналізму, які реалізуються через соціально-психологічну компетентність, майстерність, спосіб опанування професійного досвіду;
- форми реалізації професійного досвіду;
- значущі особистісні якості майбутнього професіонала [4; 6].

Зважаючи на викладене вище, професійний розвиток і саморозвиток виступають формами реалізації особистості в соціумі в конкретних умовах. Усвідомлення людиною своїх індивідуальних рис, цілеспрямоване прагнення до реалізації потенційних можливостей своїх інтелектуальних і моральних якостей (саморозвиток) відбувається шляхом включення людини в різні види діяльності, зокрема в професійну (професійний розвиток).

Загальноприйнято, що формування образу Я – «професіонала» відбувається в процесі постійного самопізнання. Особистість цілеспрямовано розширює свій життєвий простір, прагнучи досягти творчих результатів у професійній діяльності, особистісному зростанні. Варто зазначити, що професійна успішність ґрунтується на загальних та спеціальних компетентностях особистості, адже ресурс особистості закладено в ній самій, це й забезпечує зростання Я – «професіонала». В процесі формування соціально-професійної зрілості акцент переноситься з розвитку окремих психічних властивостей на узагальнення й розвиток цілісності свого «Я», ядром якого є ціннісні орієнтації особистості, засвоєні нею у процесі соціалізації. Основний зміст ціннісних орієнтацій особистості визначають світоглядні, моральні переконання, з якими Я – «професіонал» пов'язує свою практичну діяльність.

Закономірно, що професійна спрямованість особистості залежить від позитивного ставлення до професії, інтересу, який вона викликає. Це, у свою чергу, впливає на бажання людини професійно вдосконалюватись. Позаяк життя є багатогранне, то й людина постійно розвивається. Тому, в залежності від життєвої ситуації, в якій людина перебуває, від етапу вікового її розвитку, від досвіду, який вона засвоїла, Я – «професіонал» задля адекватного розв'язання проблеми використовує різні методи психологічного впливу, що визначаються певними теоретичними підходами, які відповідно до своїх світоглядних переконань уподобав практикуючий психолог. Слушними для формування соціально-професійної зрілості психолога є думки українського психолога Ю.Гільбуха, який справедливо зазначав: «У досвіді автора як практикуючого психотерапевта гуманістична парадигма (Карл Роджерс, Абрахам Маслоу) відіграє вельми істотну, хоча й далеко не універсальну роль» [2, с.32]. Тому у своїй практиці для успішного рішення життєвої ситуації клієнтом Ю.Гільбух застосовував не тільки прийоми гуманістичної психології, а й звертався до інших технік психологічного впливу.

Отже, особистісно-професійна зрілість виявляється у гнучкості когнітивного компоненту особистості практикуючого психолога, що повинен відповідати вимогам, які має до нього конкретна життєва ситуація. Зрілість Я – «професіонала» виявляється, на нашу думку, і в його позитивному ставленні до суб'єктів інтеракції, що сприяє конструктивно-

му діалогу між практикуючим психологом і клієнтом із можливістю розкриття позитивного ресурсу для останнього, та й значущості отриманого професійного досвіду задля глибокого розуміння людської психіки для психолога.

Звичайно, професіоналізм як соціально-психологічний феномен неодмінно є відображенням соціокультурного, етнопсихологічного досвіду, тому особливості професіоналізму психолога виявляється в умінні здійснювати процес міжособистісної взаємодії з людьми, які мають різний психічний склад (психічні, інтелектуальні, релігійні, естетичні та інші особливості мислення, що проявляються в культурі, мові, поведінці тощо).

Зважаючи на викладене, професійна діяльність практикуючого психолога спрямовується на особистісно-орієнтований підхід до клієнта, здійснення якого можливе за умови оволодіння самим психологом набором необхідних особистісних рис: емпатії, рефлексії, адекватної самооцінки. Завдячуючи цим якостям практикуючого психолога можливим є зацікавлений, співчутливий діалог з клієнтом. Процес такої діалогічної взаємодії в значній мірі визначається комунікативною компетентністю практикуючого психолога. Тому комунікативні вміння стають важливим елементом Я – «професіонала» і визначають його готовність до усві-

домленого спілкування у єдності трьох основних функцій: комунікації, інтеракції та перцепції.

Висновки. Базовими компонентами соціальної зрілості особистості, навколо котрих групуються інші складові, є відповідальність, терпимість, саморозвиток і позитивне мислення (А.Реан). Формування соціально зрілої особистості залежить від стану свободи особистості приймати рішення та нести за нього особистісну (перед собою) і соціальну (перед іншими людьми) відповідальність. Відтак, алгоритм особистісно-професійної зрілості здійснюється за наступним правилом: соціальна зрілість особистості (розвинуте почуття відповідальності, інтелектуальні та моральні компетентності) веде за собою підвищення рівня домагань у професійній діяльності (знань, умінь і навичок, спеціальних здібностей), що є необхідною умовою зростання рівня професійності. Таким чином, феномен особистісно-професійної зрілості полягає у безперервному саморозвитку та професійному розвитку особистості, в результаті якого утворюється ідентичність Я – «професіонал».

Перспективи подальших досліджень пов'язані із експериментальною перевіркою обґрунтованих теоретичних положень щодо формування соціально-професійної зрілості майбутніх фахівців.

#### Література та джерела

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 334 с.
2. Гільбух Ю.З. Из досвіду реалізації гуманістичної парадигми у психотерапії / Юрій Зіновійович Гільбух // Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки (Рівне, 15-17 червня 1998 р.): Тези доповідей і повідомлень. – Рівне: Ліста, 1998. – С.32-33
3. Журавлев А.Л. Социально-психологическая зрелость: обоснование понятия / Анатолий Лактионович Журавлев. – Психологический журнал. – 2007. – Т.28. – №2. – С.44-54
4. Зубкова І.Ю. Психологічні особливості Я-образу вчителя-професіонала за структурними компонентами цілісної моделі / Інеса Юрїївна Зубкова // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 5. – С.4-11
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: у 2 кн. / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
6. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників / Людмила Володимирівна Потапчук: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец «Педагогічна та вікова психологія». – Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 20с.
7. Реан А.А. Акемология личности / Артур Александрович Реан // Психологический журнал. – 2000. – Т.21. – № 3. – С.88-95
8. Рябко Ю.В. Зрілість особистісна, психологічна, соціальна. [Електронний ресурс] / Юрій Володимирович Рябко. – Режим доступу: <<http://psyh.kiev.ua>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
9. Титаренко Т.М. Ранняя молодість: проблеми смислутворення, подальше професійне й життєве самовизначення. Основи практичної психології / Т.Титаренко, В.Панок, Н.Чепелєва та ін.– Вид. 2-е, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
10. Фонарев А.Р. Развитие личности в процессе профессионализации / Олександр Ратмирович Фонарев // Вопросы психологии, 2004. – № 6. – С.72-83
11. Штепа О.С. Феномен особистісної зрілості / Олена Станіславівна Штепа // Соціальна психологія. – 2005. – № 1(9). – С.62-77
12. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості / Олена Станіславівна Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2004. – С.26-35

Стаття містить теоретичний аналіз феномену соціально-професійної зрілості з огляду на професійну діяльність практикуючого психолога.

Ключові слова: соціально-професійна зрілість, діяльність, психолог.

Статья содержит теоретический анализ феномена социально-профессиональной зрелости учитывая профессиональную деятельность практикующего психолога.

Ключевые слова: социально-профессиональная зрелость, деятельность, психолог.

The author of the article has provided theoretical analysis of the phenomenon of social and professional maturity from the viewpoint of the professional activity of a practicing psychologist.

Key words: social and professional maturity, activity, psychologist.